

Etimológiai észrevételek

I. Mordvin *tšemerđams* 'pressen' stb.

I. Az alábbi mordvin szók rokonyelvi kapcsolatai tudtommal tisztázatlanok: erzä (REG.—BUD.) *čemerān* 'facsnri (mosó-ruhát)), (WIED.) *tšemerđems* 'bedrängen', (PAAS.) *tšemerđams*, *tšemerđems* 'pressen, quetschen, drücken, stossen, walken, waschen (Wäsche), zusammenpressen, -drücken', (Эрзянско-русский Словарь. Москва, 1949) *чемердемс* 'смять, сдавить', *чемерямс* 'мять, сдавливать' ~ *мокса* (PAAS.) *šumārda-ms*, *šāmārda-ms*, *šāmārda-ms* = E., (Мокшанско-русский Словарь. Москва, 1949) *шумордемс* 'валить, свалить (сукно)'. A *-d*, *-đ* gyakorító (vagy mozzanatos) ige-képző lehet, vö. LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 304., ill. 302. Az E. *чемерямс* (= *tšemer-j-ams*) -j eleme az ismert continuatív ige-képző, vö. BUDENZ: NyK. XIII 66 és UA. 34—5, LEHTISALO, id. m. 80. Nem kétséges, hogy az E. *tšemer-*, M. *šumār-* stb. *tő* -r-je maga is képző, s hogy a fenti származékokban valójában *-rd*, *-rd* képzőbokor van. Ilyen *-rd*, *-rd* tövégződésű igék szép számmal vannak a mordvinban. Közülük egyesekben az *-r* elem denominális képző volta igazolható, pl. E. *keberđems*, *kevirđims*, M. *keverđams* 'rollen, wälzen' alapszava: E. *kevir*, M. *kever* 'rund' ~ fi. *kiverä* 'hajlott, görbe', amelynek *-rä* képzője nyilvánvalóan azonos számos, kimutathatóan denominális eredetű melléknév *-rä* (~ *ra*) képzőjével (vö. HAKULINEN, SKRK. I, 117—8). Az esetek többségében azonban bizonytalan, hogy az *-r* névszó- vagy igetűhöz járult-e hozzá. Annál bizonytalanabb, mert a mordvinban van deverbális *-r* ige-képző is, vö. LEHTISALO, id. m. 187.

Ami a vokalizmust illeti, az E. *tšemer-* ~ M. *šumār-*, *šāmār-*, *šāmār-* tőben az első szótagbeli E. *e* ~ M. *u* ~ *ä* ~ *ə* megfelelés szabálytalan. RAVILA (FUF. XX, 103) az E. *tšemerđams* utolsó szótagbeli *a*-ját másodlagosnak tartja: az *a* analógiás úton került az eredeti palatális magánhangzó helyébe. Ez azt jelenti, hogy legalábbis az E. ige eredetileg magashangú volt. A M. *šāmārda-ms* *ə*-je *u*-ból fejlődhetett. Ismeretes ugyanis; hogy a M.-ban a hangsúlytalan helyzetben lévő *u* gyakran *ə*-vé változott, vö. PAASONEN, ML. 97, STEINITZ, FgrVok. 102. A mdM. *šāmārda-ms* *ə*-je *i*-re megy vissza, vö. id. h. Látszólag *i*-re mutat a M. *шумордемс* alak is, valószínűbb azonban, hogy ebben az *u* csak hangjelölési sajátság (a M. irodalmi nyelv hangjelölésében az első szótagbeli *ə*-nek *u* a jele, pl. *удня* = (PAAS.) *əđne* 'Kind', *сизьгемонь* = *šəžgə-məñ* 'siebzig'). De még mindig tisztázatlan marad az E. *e* ~ M. *i* ~ **u* hangviszony.

2. A mdE. *e* ~ M. *i* megfelelés gyakori. Néhány esetben minden E. nyelvjárásban *e* van M. *i*-vel szemben, általában azonban mind az E., mind a M. nyelvjárásokon belül *e* ~ *i* váltakozás van, vö. ML. 74. Például: E. *kev-*

stems ~ M. *kizä' tams* 'fragen' ~ fi. *kysyä* (fgr. *-s-!); E. *nej*, M. *ni* (< **nij*) 'jetzt' ~ fi. *nyky-*; E. *pežgun* (*pižgudav* stb.) ~ M. *pižgaŋa* (*pžga-ŋa* stb.) 'Schwalbe' ~ fi. *pääskynen* (a szó belsejében eredetileg **čk-*, ill. **čk-* állott, de ez a példa nem sokat bizonyít, tekintettel arra, hogy a md. szó hangutánzó jelleget öltött); E. *sejel* (*säjel*, *šijel*) ~ M. *šijal* (*šejal*) 'Igel' ~ fi. *siili*; E. *selgä* (*silge*) ~ M. *šilgä* 'Warze' ~ fi. *syylä*; E. *ševems* (*sävems*) ~ M. *šivams* (*ševams*) 'verzehren' ~ fi. *syödä*; E. *tejems* ~ M. *tijams* 'machen' ~ fi. *tehdä*. — Az ósmordvin magánhangzó *e* volt (vö. ERKKI ITKONEN: FUF. XXIX, 294—337). A M. *e* > *i* változás a fenti példákban szomszédos *j*-nek vagy jésített mássalhangzónak a hatására ment végbe, s ezért ezek az esetek nem adják magyarázatát a M. **i*-nek a felteendő M. **šimirdems* (< **šimirdems*) alakban. A M. **e* > *i* a mi esetünkben talán a szóbelseji *m* hatásával magyarázható. Ha a szóbelseji *v*-nek lehet szűkítő hatása a megelőző magánhangzóra s okozhat *e* > *i* változást (vö. ERKKI ITKONEN: FUF. XXIX, 331), akkor joggal tehetjük fel ugyanezt a szóbelseji *m*-ről is (a szóeleji *m*- szűkítő hatására E. ITKONEN is említ példát). De bármennyire tisztázatlan is a md. *e* ~ *i* megfelelés háttere (vö. STEINITZ, FgrVok. 103), az esetek többségében az *e* látszik eredetinek, s ezért joggal tehetjük fel a M. **šimirdems* esetében is, hogy az első szótagbeli *i* korábbi *e*-ből fejlődött.

Elég gyakori a mordvinban a M. **šimirdems* ~ *šumārda-ms* változatokban jelentkező *i* ~ *u* megfelelés is. PAASONEN (ML. 81) az idetartozó esetekben *u* > *i* változást tesz fel. Példái azonban kivétel nélkül olyanok, amelyekben az eredeti *u*-val hangzó változat nemcsak a moksa, hanem az erzä nyelv-járásokból is kimutatható (ha ti. erzä változat egyáltalában ismeretes). Éppen ezért kérdéses, hogy az E. *šemeirdems* moksa megfelelői közül a *šumārda-ms* alakot kell-e eredetibbnek tartanunk, s hogy a M. **šimirdems* első szótagbeli *i*-jét *u* > *i* változás eredményének kell-e tartanunk. Lehetségesnek tartom, hogy a M. *šumārda-ms* -*u*-ja az *m* labializáló hatásának az eredménye, vagy pedig: nem is hangváltozásról van szó, hanem a M. *šumārda*-a hasonló hangalakú és jelentésű mdM. (s- Laute 42—3) *šuvārda*-ige analógiás hatásának köszönheti a maga *u* tőhangzóját, vö. mdM. *šuvāra-*, *šuvāra-* andrückēn, zusammendrücken, zusammenpressen, zusammenknittern, mit der Faust zugreifen, zwicken, kneifen, auspressen etc.'.

3. Ha elfogadjuk, hogy a fentebb tárgyalt szavak első szótagbeli magánhangzója ósmordvin **e*-re vezethető vissza, akkor a mordvin igék az alábbi permi szócsaláddal egyeztetendők: komi (WIED.) *šymyrtny* 'mit der Hand zusammendrücken, zerknittern, ergreifen, sich bemächtigen, entwenden', (GEN.) KP. *šomort-* (mom.) 'zusammendrücken, zerknittern', (WICHM.—UOT.) Sz., L. *šimirtni*, Ud. *šimirtniš* '(ein Kleidungsstück) fest um sich wickeln (Sz., L.); mit der Hand zusammendrücken (Ud.)', (Кoми-русский Словарь. Сиктивкар. 1948) *шымыртны* 'охватить, завернуть' ~ udm. (WIED.) *šimyrtny* 'runzeln, falten', (MUNK.) Szar. *šimirt-* 'erösen összenyomni, összeszorítani, ránczba szedni, ránczolni; stark zusammendrücken, zusammenziehen, runzeln, falten', (WICHM.—UOT.) *šimirtini*, (Удм.-русс. Слов.) *шымыртыны* '1) скорчить, слёжить, сморщить, свести судородой, 2) сделать узким, сузить (об одежде), 3) завинтить (гайку)' (a -*t* mozzanatos igeképző).

Ugyanebből a tőből valók még:

a) komi (WICHM.—UOT.) Sz., I. *šimirtšini*, L. *šimirtšini* 'um etwas reichen (wenn man etw., z. B. ein Kleidungsstück, fest zieht (Sz., L.); сморщиться, sich runzeln (I.)' (-*s* visszaható igeképzővel az előbbiből),

b) komi (GEN.) КР. *šomrál-* (fr.) 'zusammendrücken, zerknittern', -al igeképzővel egy felteendő **šomor-* alapszóból),

c) udm. (Удм.-русс. Слов.) *шымырскыны* 'скорчиться, съёжиться, сморщиться; потесниться' (-*šk* gyakorító igeképzővel egy felteendő **šimyr-* 'ráncolni stb.' igéből, vagy pedig -*rt-* + -*šk* > -*rtšk* > -*rtšk* > -*rsk*- változás útján a *šimirt*-igéből, vö. UOTILA: SUS. Toim. LXV, 395),

d) (uo.) *шымыръяны* '1) собирать сборки (у одежды), 2) зажимать, 3) сводить судорогой, корчить' : -*jal-* (inf. -*janj*) igeképzővel egy **šimyr-* alapszóból,

e) (uo.) *шымыри* '1) сборки, складки (в одежде), 2) (миф.) существо, которое корчит, причиняет судороги': a szóvégi -*i* talán ugyanaz a képző, mint amelyet a következő udmurt szavak végén látunk: (MUNK.) Szar. *gudiri*, Jel. *guduri*, Kaz. *güdori* 'mennydörgés', (WICHM.: FUF. XI, 213) U. *güdiri* G. *güdiri*, J. M. *güdiri*, MU. *gudjiri* 'Donner'; (WICHM.: FUF. VII, 40) *kupjiri*: *pid-k.* 'Kniebeuge'; (MUNK.) Szar. *čonari*, Kaz. *čonari*, Uf. *čongri* 'pók', (WICHM.: Vok. 59, 79) U. *tšonari*, MU., J. Sz. *tšonari*; G. *tšenari* ua.

A mdE. *tš-*, M. *š-* és a permi *š-* fgr. **š-*re utal.

A mordvin-permi első szótagbeli magánhangzómegfelelést illetően meg kell jegyeznünk, hogy STEINITZ szerint mind az ősmordvin **e*, mind pedig az őispermi **i* több alapnyelvi magánhangzó (**ö* és **é*) folytatója is lehet Minthogy azonban az ősmd. **e* ~ őispermi **i* megfelelésre megbízható példákat csak fgr. **ö* alatt (FgrVok. 27—8) találtam, legvalószínűbbnek tartom, hogy a tárgyalt mordvin és permi szavakban a felteendő ősmordvin **e*, ill. őispermi **i* annak az alapnyelvi hangnak a folytatói, amelyet STEINITZ **ö*-nek rekonstruál. Az ősmd. **e* ~ őispermi **i* megfelelés szabályosságát a következő példák igazolják: mdE. *kenže*, *kenže*, M. *kenžē* ~ komi *giž*, udm. *gižj* 'Nagel' ~ fi. *kynsi*; mdE. *keher*, M. *keňar* ~ komi *giržea*, udm. *gir-puŋ* 'Ellenbogen' ~ fi. *kynnärä*; mdE. *kelme*, M. *kelmē* ~ komi-udm. *kjn* 'kalt' ~ fi. *kylmä*; mdE. *sel*, M. *sel* ~ komi-udm. *sil* 'Klafter', ~ fi. *syli*; mdE. M. *velks* ~ komi-udm. *vil* 'Oberraum, Oberfläche' ~ fi. *yli*.

A mordvin és a permi szavakkal szerintem összetartozhatik még a (csupán GENETZ feljegyzésében ismert) mari (SZIL.) *šomarém* 'a száját a harapáshoz összeszorítani; den Mund (zum Beissen) zusammenziehen', de egyéb nyelvjárási alakok ismerete híján a magánhangzómegfelelés szabályossága nem igazolható.

A komi és az udmurt igét egyeztette egymással UOTILA, ld. WICHMANN—UOTILA, Syrj. Wortschatz. PAASONEN—DONNER szótárában (2301. sz.) az udm. *šimirt* - ige mellett ott találjuk e. k. a fi. *horma* és a md. *šorma*, *sorma* szót; ezekről ld. TOIVONEN: FUF. XVI, 223. Az ugyancsak PAASONEN—DONNER szótárában említett m. *šömörödik*, *šömörög*, *šömörít* a *šömörödik*, *šömörög*, *šömörít* igék *sz-es* változatai, amelyek a *šömör* (végeredményben a *szem*) szó származékai, tehát nem tartoznak össze a fentiekkel. A md *čemerda*-igét ugyancsak PAASONEN (OstjWb. 2302. sz.) többszörös kérdőjellel a m. *csíp* és az udm. *čepilt-* 'kneifen' mellé állítja, az utóbbiaknak azonban semmi közük sincs az előbbihez. A mordvin chrestomathiában (1022. sz.) PAASONEN a fi. *humertaa* igét kapcsolja kérdőjellel a mordvin igéhez, de ha ezek magashangú előzményre mennek vissza, akkor ez az egyeztetés sem jöhet tekintetbe (a jelentések is eléggé eltérnek). Lehetséges azonban, hogy a fi. (LÖNNR.) *humertaa* 'tugga, söndermala (?)' (= rág, szétmorzsol) az előbb említett mari igével tartozik össze.

Jelentését tekintve a fent tárgyalt mordvin igékkel összekapcsolható lenne a komi (WICHM.—UOT.) Ud. *šamniš* 'in der Faust zusammendrücken', Sz., I. *šamjr* 'zusammengedrückte Faust', V., Sz., L., I. *šamjrtnj*, P. *šamjrtnj* 'in der Hand zusammendrücken (V., Sz., L., P.)', mit der Hand nehmen, fassen (Sz., L., P.), zusammendrücken, andrücken, festhalten (I.)', Sz., L. *šamralnj*, L. *šamra·lnj*, P. *šamra·vnj*, I. *šamrönj* 'in der Faust zusammendrücken od. zerknittern (Sz., L., P., I.)', puristella, kouristella, (mit der Hand) drücken, pressen, zusammenpressen (Sz., L., P.) ottaa kourantäysi, eine Handvoll nehmen (L., P.)' ige is, ennek az első szótagbeli *a*-ja azonban nem illik az ősmd. **e* megfelelőjéül. A komi ige a mordvin igék megfelelőjeként a vokalizmus szempontjából legfeljebb akkor jöhetne szóba, hogyha a mdM. *šumārda·ms u*-ja a fentebb kifejtettek ellenére is ősmordvin eredetű lenne. A magánhangzó-megfelelést azonban ez esetben sem tudnám több példával valószínűvé tenni.

4. A komi *šamjrt* igével kapcsolatba hozták a *chanti* (KARJ., OL. 66—7) DN. *šāmārt*-, Ni. *šōmārt*-, Kaz. *šōmārt*-, O. *šomārt*-, DT. *šōmārt*- 'mit der Hand zusammenpressen, zerknittern' igét. KARJALAINEN, utalva a komi (WIED.) *šamjrt*- 'zudrücken, zusammendrücken etc.' igére a *chanti* szót a déli nyelvjárásokban komi jövevényszónak gondolja, bár hangutánzó eredetét is lehetségesnek tartja. WICHMANN (FUF. IV, Anz. 16) viszont határozottan a *chanti* szó jövevényszó volta mellett foglal állást, utalva nemcsak a komi *šamjrt*-, hanem a komi *šimjrt*-, 'zudrücken, zusammendrücken, umfassen (mit der Hand)' igére is. A hangalak és a jelentés egyezése miatt a *chanti* és a komi szók valóban elválaszthatatlanok egymástól. A *chanti* szó kétségtelenül átvétel a komiból, mert a déli nyelvjárásokban (DN., DT. és a kondaihoz tartozó Kr.) a szókezdő *š*- régi fgr. szavakban nem fordul elő (a fgr. **tš*-szabályos folytatója itt *tš*-, pl. DN. *tšu·štā* 'schreiten etc.', Kr. *tšutšā* ~ manysi *šy·s*-, l. FUF. XIX, 90; DN. *tšō·vžāmpā* 'giessen', Kr. *tšō·tšāmtā* ~ manysi *šōs*-, l. uo. 93). A Ni. és Kaz. nyelvjárásban az *š*-, az obdorszkiban pedig az *s*- szabályos fejleménye ugyan a fgr. **tš*-nek, de e nyelvjárások alakjait nem választhatjuk külön a többi nyelvjárás alakjaitól. A Ni., Kaz. *š*- éppúgy hanghelyettesítés eredménye, mint pl. a Ni. *šūm*-, Kaz. *šūm*-, *nānšūm*-'taikina, taikinan juuri; Teig, Vorteg' szóban, vö. TOIVONEN: FUF. XX, 136—7. Minthogy az obdorszki nyelvjárásban sem szókezdő *š*-, sem pedig *š*- nincs, itt a komi *š*- hangot a hozzá legközelebb álló *s*-szel helyettesítették, ill. olyan hanggal, amelynek mai fejleménye *s*-.

A *chanti* *šāmārt*- stb. igének, amelyet KARJALAINEN és WICHMANN a fentiek szerint helyesen származtattak a komiból, az új *chanti* szótárakból további jelentései váltak ismeretessé. Az átvétel egyéb problémáinak a tisztázásához ezeket *s* a *chanti* ige egész szócsaládját figyelembe kell vennünk. A *chanti* igével kapcsolatos újabb adatok a következők:

(KARJ.—TOIV. 945) DN. *šāmār* 'ryppy, rynkky, poimu, laskos, kurttu (vaatteessa, kasvoilla ym.); Falte, Runzel (in einem Kleidungsstück, im Gesicht usw.); DT. *šōmār* 'rynkkyy, poimu (vaatteessa); näpillinen, hyppysellinen; Falte (im Kleidungsstück); eine Fingerspitze voll, Prise'; Kond. (Kr.) *šāmār* 'rynkkyy poimu, laskos (vaatteessa, kasvoissa); Falte, Runzel (in einem Kleidungsstück, im Gesicht)';

DN. *šāmārmāpā* (mom.) 'nipistää; kneifen'; Kond. (Kr.) *šāmārmā* 'puristaa nyrkkiin (sormet); puristaa, sormin pusertaa; zur Faust zusammendrücken (die Finger); pressen, mit den Fingern zusammendrücken'; Kaz. *šāmārmā·tš*, *šōmārmā·tš* (mom.) 'puristaa, siepata käteensä; pressen, erfassen';

DN. *šāmārpa* 'poinuttaa, panna laskoksille, rynkätä; nipistää; siepata; falten, in Falten legen, runzeln; kneifen; ergreifen';

DT. *šāmārpa* = DN.; Kond. (Kr.) *šāmārtā*, *tōχ š.* 'puristaa käteensä; in der Hand zusammendrücken';

DN. *šāmārfta* 'puristaa, pusertaa (yhteen); pressen, zusammendrücken'; Kond. (Kr.) *šāmārftā* 'puristaa, sormin pusertaa; pressen mit den Fingern zusammendrücken'; Ni. *šāmār'tā* = O.; Kaz. *šāmār'tī* 'puristaa, pusertaa, (kädessään, kädellään, käteensä); vetää kiinni kurenauhalla (säkinsuu); pressen, zusammendrücken (in der Hand, mit der Hand); mit einem Schnürband zuziehen (die Öffnung eines Sackes)'; O. *šāmār'tā* 'ottaa käteensä, puristaa käteensä; temmata kiinni kädellään puristaen; in die Hand nehmen, in der Hand zusammendrücken; ergreifen und mit der Hand zusammendrücken' stb.

PAASONEN—DONNER szótára (2301. és 2302. sz.) ugyanezeket a szavakat két külön szócsoportha foglalva közli;

a) Kond. *šāmār* 'laskos, ryppy (vaatteessa), ryppy (kasvoissa); Falte (in der Kleidern, im Gesicht)'; *šāmār-təm*, *šāmār-ttām* 'rypistää, kurtistaa; falten, runzeln';

b) *šāmārməm*, *šāmārmətəm* 'hypistää, ottaa hyppysiinsä; fingern, befingern'; *šāmrməm*, *šāmār'tām* 'nipistää, hypistellä; zwicken, befingern'. — Mivel PAASONEN az a) és a b) alatt felsorolt szavakhoz más-más rokonyelvi szavakat jegyzett hozzá, ebből arra következtethetünk, hogy a két szócsoport tagjait egymástól etimológiailag független szavaknak tartotta.

Valóban etimológiailag két külön szóval van-e dolgunk? — a komi *šamirt-* vagy *šimirt-* átvételei-e a fenti szavak? Ezek azok a kérdések, amelyekre még feleletet kell keresnünk.

Ha végigvizsgáljuk a chanti nyelv komi jövevényszavait a magánhangzómegfelelések szempontjából, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy az északi-chanti (Kaz. és O.) nyelvjárások igéi, a Kaz. *šāmār'tī* és az O. *šāmār'tā*, a déli nyelvjárások szavaitól független átvételek s a komi *šimirt-* igéből valók. A chanti Kaz. *š.* O. *v* komi *š* megfeleléshez vö. Kaz. *tōrəp'*, O. *twrəβ* 'Lippe' < komi *tjrp* ua. (OL. 51). A Kaz. *šāmārme:tī* változatban jelölt *š-*, O. *v*-hoz hasonló redukált hangok állnak a komi *š*-vel szemben pl. a chanti nyelv következő komi jövevényszavaiban: 1) Kaz. *kāmən'*, O. *kpmən'* 'wie viel?' < komi *kj-mjn* ua. (vö. OL. 180); 2) Kaz. *pās*, O. *pps* 'Pfeilkerbe' < komi (WIED.) *pys* (= *pjs*) 'Kerbe am Pfeil', vö. OL. 180; 3) Kaz. *pāzq'n'*, O. *ppžā'n* 'Tisch, Schemel' < komi *pizan* 'Tisch', vö. OL. 180; 4) Kaz. *šār*, O. *svr* 'Spaten' < komi *zjv*, I. *zjv* ua., vö. OL. 181; Kaz. *rāp'* 'Uferschwalbe' < komi *rjv* ua., vö. OL. 159; 5) Kaz. *kārəs'* 'hoch' < komi *giriš* 'gross (von Wuchs) etc.', vö. FUCHS: FUF. XXX, 336–8.

Viszont a déli-chanti nyelvjárásokban (KARJ.: DN., DT., Kr., Ni., PAAS.: K.) élő változatok magánhangzói arra vallanak, hogy ezek az alakok a komi *šamirt-* ige szócsaládjával vannak kapcsolatban. A déli-chanti változatokban ti. ilyenféle magánhangzók állnak, aminők a chanti nyelv komi jövevényszavaiban első szótagbeli komi *a*-val szemben szoktak mutatkozni, pl. 1) chanti DN. *ā-rpəm-* 'in die Ähren schießen (Getreide), sich vermehren (vom Vieh)' < komi *artmī-* 'wachsen, sich vermehren etc.' (OL. 6); 2) DN. *sārāt*, Ni. *šārəs*, Kond. *sārālk* 'Meer' < komi *saridž* 'Meeresufer etc.' (OL. 30); 3) DN. *tārčā'n*, Ni. *šorkān'*, Kond. *kārka'n* '(Hermelin)falle' < komi *tsarkan* ua. OL. 26).

De a chanti szók átvételének a problémái megsokszorozódnak az esetben, ha nem csupán a chanti *šamâr*-stb. igét, hanem azokat a főnévi változatokat is figyelembe vesszük, amelyekkel KARJALAINEN nem foglalkozott, s amelyek az ő hangtörténetének a megjelenése után váltak közismertté. Hacsak nem akarunk ahhoz a merész feltevéshez folyamodni, hogy a (KARJ.) DN. *šamâr*, DT. *šomâr*, Kond. (Kr.) *šamâr* és a (PAAS.) K. *šamâr* igéből való elvonás eredményei, akkor azt kell gondolnunk, hogy ez a 'Falte, Runzel etc.' jelentésű főnév is komiból való átvétel, sőt a déli-chanti nyelvjárásokban éppen ez szolgálhatott a feljegyzett igealakok alapszavául. A komiból azonban az a főnév, amely átadó nyelvi alakul elsősorban jöhet tekintetbe, csak lényegesen más jelentésekben van feljegyezve: (WICHM.—УОТ.) Sz., I. *šamj̄r* 'zusammengedrückte Faust', (КОМИ-руссий Словарь. 1948) *шамыр* 'хватка'; a chanti főnevek jelentése egy ilyen jelentésű komi szóból csak nagyon nyakatekerten volna magyarázható. De, úgy hiszem, megoldja a kérdést az új udmurt szótár (Удмуртско-руссий Словарь. Moszkva, 1948) egy eddig ismeretlen szava: *шумыри* 'сборки, складки (в одежде)', azaz: 'hajtás, ránc, redő, berakás (ruhán)'. Ha az udmurt *gudj̄ri* 'Donner', *kupj̄ri*: *pid-k.* 'Kniebeuge', *tšonari* 'Spinne' mellett ilyen komi alakokat látunk, mint *gudj̄r* 'trübe, dunkel; Trübes', (WIED.) 'Getümmel, Tumult', *kopj̄r* 'Vorragen, Bausch, Ausbuchtung', *tšerañ* < **tšerañ* < **tšenañ* 'Spinne', akkor feltehető, hogy az udmurt *шумыри* (= *šimj̄ri*) 'ránc stb.' mellett is volt egy komi **šimj̄r* 'ránc stb.' — annál inkább, mert a komi (WICHM.—УОТ.) I. *šimj̄rtšimj̄* igének is 'sich runzeln' a jelentése. Ha a vokalizusból levonható fenti következtetések miatt nem is ezt tekintenők a déli-chanti nyelvjárásokban élő főnév átadó nyelvi alakjának, nagyon elképzelhető, hogy a komi **šimj̄r* 'ránc stb.' főnév hatására a hasonló hangalakú *šamj̄r* is felvette a (fel nem jegyzett) 'ránc' jelentést, s ebben a jelentésben került át azután a chantiba. De feltehető az is, hogy csak az átvevő nyelvi beszélők tudatában keveredtek a komi *šamj̄r*-nek és **šimj̄r*-nek (meg szócsaládjuknak) a jelentései, s ilyen úton-módon került a déli-chanti nyelvjárásokba egy komi *šamj̄r* 'ránc stb.' jelentésű főnév. Az utóbbi szócsaládjába tartozó *šamj̄rtñj̄* stb. igének a jelentése is részben azonos a *šimj̄rtñj̄* stb. jelentésével: V., Sz., L., P. 'in der Hand zusammendrücken', I. 'zusammendrücken, andrücken, festhalten' ~ Sz., L. '(ein Kleidungsstück) fest um sich wickeln', Ud. 'mit der Hand zusammendrücken'. Olyan feltevésnek, amely szerint a komi *šamj̄rt*- és *šimj̄rt*- végeredményben etimológiailag azonos tőből származnának, egyebek közt az a nehézsége, hogy a komi *a ~ j̄* váltakozásra (vö. WICHMANN, Vok. 67) csak kevés és bizonytalan példát ismerünk.

Mindezek után nem tartom helytállónak azt a PAASONEN—DONNER szótárából tükröződő felfogást, amely szerint az itt felsorolt chanti szavak két, etimológiailag különálló szócsoportha tartoznának. E szók valamennyien a komi *šamj̄r* átvételei, az utóbbinak és származékainak a jelentése azonban vagy már a komi nyelvben, vagy pedig a chanti kölesönzők tudatában keveredett a komi **šimj̄r* 'ránc stb.' szónak és származékainak a jelentésével, s így jutottak a kondai (meg egyéb chanti) szavak egymástól eléggé eltérő jelentésekhez.

5. KÁLMÁN BÉLA (NyK. LIV, 254—5) azon a nézeten van, hogy a (MUNK.—SZIL.) É. *šumri*, KL. *šumri* 'begyömöszöl; hineinstopfen' igének hangalak és jelentés tekintetében megfelelhet a komi (WICHM.—УОТ.) *šamj̄rtñj̄* 'in der Hand zusammendrücken' stb. szó, s úgy véli, hogy a komi szó alapján

a manysi és a komi ige szókezdő mássalhangzóját fgr. *š- fejleményének tarthatjuk. KÁLMÁN nézete támogatására a msi. (MUNK.—SZIL.) É. *sawi*, KL. *šawi* 'megsavanyodik', a cht. *šou-ua*. és a komi *šom*, *šem* 'savanyú, savanyúság' szók szókezdeti hangviszonyaira utal. A chanti Kaz. *šōū-*nyelv-járási változatai: Vj. *ššy-* 'sauer werden (Teig)' stb. azonban arra mutatnak, hogy e szó kezdő-mássalhangzója nem fgr. *š-re, hanem *šš-re megy vissza (vö. TOIVONEN: FUF. XX, 137), s ezért TOIVONEN (id. h.) el is választja egymástól a KÁLMÁN idézte obi-ugor és komi szavakat. UOTILA (FUF. XXIII, 101) — hivatkozva affrikáták és szibilansok magyarázatlan váltakozására — nem tartja ugyan lehetetlennek a chanti *šš-* ~ permi *š* hangmegfelelést, de ez semmiképp sem tekinthető szabályosnak. A konzonantizmus szempontjából tehát a manysi *šumri*, *šumri* ~ komi *šumirtini* egyeztetés nem lehetetlen, de nem éppen valószínű, s nem látszik egykönnyen igazolhatónak a vokalizmus szempontjából sem. Gondolhatunk még arra is, hogy a manysi szó jövevényszó a komiból vagy a chantiból. Legalább is orosz jövevényszavakban az átadó nyelv *š-* szókezdetével szemben több esetben van *s-* ~ *š-* váltokozás a manysiban, pl. Szo. *sāl* ~ P. *šōāl* stb. 'shawl' > or. *шалъ*, Szo. *sāяв* ~ AK. *šārp* > 'Halstuch' < or. *шарфъ* (l. KANNISTO, Vok. 15). A magánhangzómegfelelés azonban a komiból való átvétel feltevése esetén is csak oly körülményesen lenne magyarázható, mint pl. a ms. AK. *sūrōn* stb. 'Gold' < km. *zarū* esetében, vö. KANNISTO, Vok. 94, 117, 183.

Mindenesetre számolnunk kell a KÁLMÁN BÉLA felvetette lehetőségen kívül azzal is, hogy a ms. *šumri*, *šumri* ige a km. *šimirtini* igével tartozik egybe. A nehézségek ezen utóbbi esetben sem nagyobbak, mint az előbbiben, sem a hangalak, sem a jelentés szempontjából. Hogy átadó nyelvként mennyire jöhetne szóba a chanti nyelv, azt nem tudom megítélni.

2. Lapp *duow'le* 'tinder'.

N. SEBESTYÉN IRÉN (NyK. LIII, 34) egyezteteti egymással a lpN. (FRIS) *duovlle* 'frustulum maturi betulae pari . . .', (NIELSEN) *duow'le* 'tinder . . .' a ms. (M.—SZ.) É. *tāplex* 'tapló' és a m. *tapló* szavakat. A lp. *duow'le* azonban balti eredetű szó, amely balti- finn közvetítéssel került a lapp nyelvbe, vö. fi. *taula* 'Zunder' (THOMSEN, Berör. 165; WIKLUND, UL. 139; KALIMA, Balttil. laines. 167; E. ITKONEN: Vir. 1941, 77). A lp. szó eredetére vonatkozó általános felfogás cáfolata nélkül a lp. szó fenti egybevetése nem fogadható el.

A magyar és a manysi szót kapcsolatba hozta egymással pl. MUNKÁCSI: NyK. XXV, 271 és ÁKE. 589—90; WICHMANN: NyT. XXXVII, 248, de vö. BÁRCZI, SzófSz.

3. Magyar *út* 'Weg'

1. A cht. (KARJ., OL. 96, 279) DN. *ōyat*, Trj. 'ō'āš, V., Vj. *ōyat*, Ni. *ūyat*, Kaz. *ōyat*, O. *ōyat* 'Landenge (zwischen zwei Gewässern; russ. БОЛОК)', (PAAS.—DONN.) K. *ōyat*, J. *ōat* 'das Land zwischen zwei Flüssen oder Seen' szót N. SEBESTYÉN IRÉN (NyK. LIII, 267—70) e. k. a magyar *út* szóval, KÁLMÁN BÉLA (NyK. LIII, 155 és Acta Lingu. Hung. I, 253) viszont a ms. (KANN.: FUF. XVIII, 83) AK. *āxt*, KK. *ēkt*, FK. *ēkt*, P. *ēkt* 'Wasserstrasse zwischen zwei Seen, von einem See zu einem Fluss führender Abfluss (Bach oder Fluss)',

(MUNK., VNGy. IV, 435) *Okhët* 'Ax; a felső-kondai tumanoknak, melyek több folyóval egyetemben a nagy Jevrát is fölveszik, lefolyása', (CSERNY.) *ah̄t* 'пpотoкa (folyó lefolyása)', (ROMB.) *ax̄t* 'пpотoкa' szóval egyezteteti. KÁLMÁN etimológiája feltétlenül helyes. Ez azt jelenti, hogy ha N. SEBESTYÉN IRÉN szófejtése megállja a helyét, akkor tehát *út* szavunknak nemcsak a chantiban, hanem a manysiban is van megfelelője, következésképp a magyar *út* ugorkori szó.

2. N. SEBESTYÉN IRÉN a cht. szó mássalhangzóit — tekintettel az idevont szamojéd szavakra — uráli *-tk- mássalhangzó-kapcsolatra vezeti vissza, s a chantiban (i. h. 270) *yt- > *-tk- fejlődést tesz fel. A KÁLMÁNTÓL idevont manysi szó ezt a feltevést annyiból nem támogatja, hogy a manysi szó hangalakja is eredeti *-kt-re (nem pedig -tk-ra) utal. Ez a körülmény azonban nem teszi lehetetlenné az egyeztetést, hiszen a -tk- > -kt- hangátvetés fonetikailag könnyen elképzelhető változás, amely több nyelvből — e. k. a manysiból is — igazolható, pl. é. *töktes* 'Schleie' ~ mdM. *tutka* ua. ~ ms. (MUNK., Hal. 303) T. *tāxt̄* 'cyprinus tinca; compó', (KANN.) TJ. *taxt̄* : t. *t̄k̄ol*, TCs. *tāxt̄* : t. *t̄k̄ol* 'лeнь; cyprinus tinca l. tinca vulgaris' (PAASONEN, Beitr. 67; N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK. XLIX, 36). A chantiból a feltett hangátvetésnek csak egy figyelemre méltó esetét ismerem: mdE. (E. ITK.) *tetkems* 'levittää, panna levälleen' ~ mr. (PAAS.) K. *tütkäldä* ua. ~ cht. (PAAS.—DONN.) K. *töytäm* 'pingoittaa metsänotuksen nahka haarukkaan... kuivamaan' (E. ITKONEN: Vir. 1944 : 362—3).

Mikor történt az a hangátvetés, amelyet — ha az N. SEBESTYÉN IRÉNTŐL idevont szamojéd szó valóban idetartozik — mind a chantiban, mind pedig a manysiban fel kell tennünk? N. SEBESTYÉN IRÉN (i. h. 269—70) — nem ismerve az idetartozó manysi szót — arra gondol, hogy a kérdéses hangátvetés csak a chantiban történt meg, s a magyar *út* t-jében eredeti *-tk- folytatóját látja. Szerintem az a hangátvetés, amellyel — a szamojéd szókhöz viszonyítva — számolnunk kell, legvalószínűbben már az ugor korra teendő. Egyrészt erre mutat a mai chanti és manysi hangképviselet, másrészt a m. *út* t-je is nyugodtan tekinthető eredeti *-kt- folytatásának.

Az eredeti *-kt- mai képviselete az obi-ugor nyelvekben többféle.

Az idetartozó szavak első csoportjában az eredeti *-kt-t -kt-, (>) -xt képviseli. Szerintem ezek tüntetik fel a *-kt fejlődésének első, legrégebb fokát. Пyенек: ms. (KANN., Vok. 101) AK. *tāxt̄*, KK. *te'xt̄*, FK., KL. *te'xt̄*, P. *tāxt̄*, VN. *tēxt̄*, VS. *tēxt̄*, AL. *tēxt̄*, FL. *tāxt̄*, Szó. *tāxt̄* 'colymbus arcticus', (M.—Sz.) *tāxt̄* (> *tāxēt*). AL. *tōxt̄* 'buvárcacsa, buvármadar' ~ cht. (KARJ., OL. 38) DN. *ta'xt̄ān*, V., Vj. *toxt̄ān* 'colymbus', (PAAS.—DONN.) K. *tāxt̄ān* ua. ~ km. *tokt̄i* ~ mr. *tokt̄ā* ~ fi. *tchtaja* ~ lpK. (GEN.): Not. *toxt̄iy* (WICHMANN: FUF. XIV, 111); ms. (AHLQV.) *axtam*, *ātam* (fr. *axt̄išlam*) 'sammeln', *axt̄qatam* 'sich versammeln', (M.—Sz.) K. *āxt̄xati* 'sich versammeln' ~ cht. (PAAS.—DONN.) K., J. *akt̄m* 'auswählen, sammeln', (KARJ.—TOIV. 28) Vj. *axt̄ot̄ā* 'zurücklegen, aufspeichern, sparen' (DN. *agottā* 'sammeln, zusammenrechen, -schaufeln ua.') ~ kmP. *ekt̄inj* ~ udm. *okt̄inj* (UOTILA, SyrjChr. 75); msL, *māxt̄i*: *khulēp m.* 'az creghálót vízbe bocsátja', T. *māxt̄e*: *elēm m.* 'a gyalmot megveti?' ~ m. *métháló* (MUNK., Hal. 33—4); ms. (KANN., Vok. 74) FK., KK. *toxt̄* stb. 'Querholz des Kahnes', (MUNK.) É. *tāxt̄*, *toxt̄*, L., K., P. *toxt̄* ua. ~ m. *tat* ~ km. *t̄ik* 'Querholz' ~ mr. *tākt̄ā* 'Spant, Rippe'. [N. SEBESTYÉN IRÉN, NyK. LIII, 269, ez esetben — az ugyancsak idevont svédlp. *totko* 'costae sive statumina cymbarum et navigiorum' miatt — eredeti *-tk-ból indul ki, de e lapp szón kívül minden fgr. nyelvi adat s a szamojéd megfelelők is eredeti

**kt*-re mutatnak, vö. LEHTISALO: SUS. Toim. LVIII, 121—2. — A szintén idetartozó cht. (KARJ.—TOIV. 983—4) DN. *tōγāt* 'dünnes Querholz, Leiste im Boot etc.' szóban már más jellegű, alább említendő megfelelés mutatkozik]; ms. (KANN., Vok. 111) TJ., TCs. *iōχt*- stb. 'kommen' ~ m. *jut* (a cht. KARJ., OL. 109, DN. *iōγāt*- stb. 'kommen, eintreffen' szóban ismét más, alább említendő képviselő).

Fgr. *-*kt*- > ms., cht. *-χ*, *-χ*, *-k̄* fejlődés történt a következőben: ms. (KANN.) FL. *lōkχ* 'Bucht' ~ cht. (KARJ., OL. 113) DN. *tōχ*, Trj: *lōk̄* stb. 'lange, schmale Bucht' (MARK: Vir. 1928: 186—7).

A h a r m a d i k csoportban az eredeti *-*kt*-t képviselő mássalhangzókapcsolat tagjai között sarjadékhang fejlődött, s az így előállt intervokalikus helyzetben a *χ* stb. zöngésült: cht. (KARJ., OL. 177) DN. *ēγāt*- stb. 'aufhängen' ~ km. *oktijnj* 'eine Falle aufstellen' ~ mr. *o-ktāš* 'Vogelschlinge' ~ fi. *ahtaa* (l. pl. UOTILA: SUS. Toim. LXV, 286); cht. (KARJ., OL. 214) V., Vj. *lūγāt*- stb. 'herausgehen' ~ udm. *liktijnj* ~ mr. *lä-ktām* ~ lpK. *likte*- ~ fi. *lähteä* (MARK: Vir. 1928: 187); l. még fent a m. *tat* és *jut* chanti megfelelőit.

A n e g y e d i k csoportban az eredeti *-*kt*- folytatója *-t* (> *-t*): ms. (KANN., Vok. 48) *kit* stb. 'zwei' ~ cht. (KARJ., OL. 196) DN. *kāt* stb. ~ fi. *kaksi* (< **kakte*) ~ lp. *guoktē* ~ m. *két*; cht. (KARJ.—TOIV. 769). V. *pō'tā*, Vj. *pō'ttā* stb. 'fliehen' ~ mr. *po-ktēm* 'treiben etc.' ~ szelk. O. *paktak* stb. 'springen' ~ m. *fut* (TOIVONEN: FUF. XXI, 125); ms. (KANN.: FUF. XIV, 36) TJ. *iūt*, AK., KK., Vag., AL. *ūt*, FK. *ūt*, P. *ētš*, Szo. *ēti* 'Abend' ~ cht. (OL. 212) Trj. *iūnn̄*, V., Vj. *iūnn̄*, Ni. *iētūnn̄*, Kaz. *iētūnn̄*, (CASTR.) Szurg. *itn* 'Abend, Abends' (-n lokativúsraggal, vö. TOIVONEN: Vir. 1938: 339) ~ lpL. *iektu* 'gestern' ~ fi. *ehtoo* (TOIVONEN: FUF. XVI, 226—7 és Ural-alt. Jb. 1952/2 : 42).

A m. *ūt* szóba jöhető manysi és chanti megfelelői nem illeszkednek bele egységesen egyik fenti csoportba sem, mert a manysi szóban az e l s ő csoport, a chanti szóban pedig a h a r m a d i k csoport jellemző hangképviseletével találkozunk (etimológiailag összetartozó obi-ugor szavak ilyen kettős viselkedéséhez vö. a fenti példákat). A két hangképviselet megegyezik azonban egymással abban, hogy mindkettő legvalószínűbben fgr. *-*kt*-re, ill. ebből fejlődött *-χt*-re vezethető vissza, s ilyenformán a m. *ūt* javasolt obi-ugor megfelelőiben is joggal kereshetjük ugyanazon előzményt. Minthogy pedig ezen fgr. (ugor) előzménynek néhány biztosnak látszó esetben (vö. *tat* (fa), *jut*, *két*, *fut*) *-t* a magyar folytatója, a m. *ūt* szót is legvalószínűbben fgr. *-*kt*-re, ill. ennek hangátvetés nélküli ugor folytatójára vezethetjük vissza, azaz: azt a hangátvetést, amely az obi-ugor szavakban a javasolt szamojéd szavakkal szemben megállapítható, már az ugor korra tehetjük.

3. A magánhangzómegfelelés kérdésével, sajnos, egyik kutatónk sem foglalkozott, pedig a finnugor magánhangzó kutatás mai állása mellett ez már nem hanyagolható el, s erre a magyar, a chanti és a szamojéd szó egyeztetésének egyes bizonytalanságai miatt is érdemes lett volna kitérni.

Ūt szavunk javasolt chanti megfelelőinek a magánhangzóját mind KARJALAINEN (OL. 279), mind pedig STEINITZ (OstjVok. 60—2) őschanti **o*-ra vezeti vissza (ősch. **o* > DN. *o*, (PAAS.) K. *o* a következő *γ*, ill. *χ* miatt). A csupán a K. és a P. nyelvjárásokból ismert ms. szó azon szavak közé llik, amelyek nyelvjárási változatainak magánhangzóképviseletét KANNISTO (Vok. 95—8) ősmansyi **ā* és **ē* paradigmatisus váltakozásával magyarázza. A cht. DN. *ōγāt* stb. és a ms. AK. *āχt* stb. nyelvjárási változatai a vokalizmus szempontjából úgy felelnek meg egymásnak, mint a következők: cht. (KARJ.,

OL. 149) DN *i'u'm*, Trj. *i'o'm'*, V., Vj. *i'o'm'*, Ni. *i'um'*, Kaz. *i'o'm'*, O. *l'o'm* 'Ahlkirsche', (PAAS.—DONN.) K. *i'um* (*u* > **o* az *m* labializáló hatására), J. *i'om* 'Traubenkirsche' ~ ms. (KANN., Vok. 98—9) AK. *l'am*, KK. *l'em*, FK. *l'em*, P. *l'em* (*e* < **e* a *l*-palatalizáló hatására) stb. Az őschanti **o*-nak a magyarban két példában *u* felel meg (mint a cht. *oγāt*- ~ m. *út* esetében), egy másik példában pedig *o*: 1) cht. (KARJ., OL. 148), DN. *xu's*, Trj. *ko's*, V., Vj. *ko's*, Ni. *xus*, Kaz. *xo's*, O. *xo's* 'Stern', (PAAS.—DONN.) K. *xus*, J. *kos* ua. ~ m. *húgy* 'Stern' (ld. pl. TOIVONEN: FUF. XIX. 176, ahol helytelenül V., Vj. *ko's* áll. A (PAAS.) K. *oχāt* alakban *o* < **o* a rákövetkező *x* miatt); 2) cht. (KARJ., OL. 148, 279) DN. *tu'nt*, Trj. *to'n't*, V., Vj. *lo'n't*, Ni. *tun't* Kaz. *lo'n't*, O. *lo'n't* (PAAS.—DONN.) K. *tunt*, J. *lont* 'Gans' ~ m. *lúd*; 3) cht. (KARJ., OL. 147, 279) DN. *xulax*, Trj. *kolāḡk*, V., Vj. *kolāḡk*, Ni. *xulax*, Kaz. *xolāḡ*, O. *xolāḡ*, (PAAS.—DONN.) K. *xulax*, J. *kolāḡk* 'Rabe' ~ m. *holló* (vö. Oklsz. 1285/1334 *Hulloudzalasa*). — Ide sorolható még az egyes chanti nyelvjárásokban észlelhető kisebb rendhagyóság ellenére is: (KARJ.—TOIV. 343) DN. *xus*, Trj. *kos*, Ni. *xus*, O. *xos*, (PAAS.—DONN.) K. *xus*, J. *kos* 'zwanzig' ~ m. *húsz* (a cht. V. *kos*, Vj. *kos* és Kaz. *xos* rendhagyóságához vö. STEINITZ, OstjVok. 28, 56. jegyzet és FgrVok. 44, ahol V. *kos* áll. A Kaz. *xos* esetében is jelölésbeli ingadozásról le e szó.) Az őszotj. (nyílt) **o* tehát a magyar *u*-nak egyik szabályos megfelelője.

4. HAJDŰ (Acta Lingu. Hung. IV, 35—6) a m. *út* és a cht. *oγāt* stb. szónak az idevont szamojéd szavakkal való egybetartozását képesnek tartja. Ugyanó célzást tesz N. SEBESTYÉN IRÉN etimológiájának szemantikai nehézségeire is. Ezek valóban nem jelentéktelenek, még az egymással összekapcsolt ugor szavakon belül sem, tekintettel arra, hogy a manysi szó a víz útját (lefolysát), vízi utat, a chanti szó pedig — bár a víz útjához hasonló keskeny sávot, de mégiscsak — szárazföldi útvonalat jelent. A két eltérő jelentést áthidalja azonban a (PÁPAI) 'kiszáradt folyómeder' jelentés, amelyből az derül ki, hogy az obi-ugor nyelvekben a tárgyalt szavak voltaképp olyan keskeny, barázdaszerű földsávot, ill. földmélyedést jelentettek, ill. jelenthetnek, amely a vele kapcsolatos vizek magas állása esetén megtelik vízzel, azaz vízi útul is szolgálhat, a szomszédos vizek állása esetén pedig kiszárad, tehát száraz lábbal is járható útvonallá válik. Ennek a magyarázatnak nem mondanak ellent a legújabb manysi szótárnak, ROMBANGYEJEVA szótárának adatai sem. Eszerint az or. *npomoka* ms. jelentése 'ахт, поток'. A msÉ. *posäl* szót pedig MUNKÁCSI folyóérnek fordítja.

Az obi-ugor szók jelentésének fenti értelmezése esetén a velük kapcsolatba hozott m. *út* szó mai általános jelentésének a kifejlődése jól elképzelhető. Ismeretes, hogy például a livek a tenger vizének időnkénti visszahúzódása idején a partmenti sima földsávot használják gyalog- és kocsitúlnak. De a fi. (LÖNNR.) *kuurna* 'rännformigt kärl vid brygd, rost; ränna, qvarnränna; fära, reffla' szónak és rokonynevelvi megfelelőinek a jelentései is jól megvilágítják a m. *út* szó feltett jelentésfejlődését. A fi. *kuurna* jelentése SZINNYEI szerint e. k. 'válu-csatorna; horny, barázda', vö. még KALIMA (FUF. XVIII, 164) *kuurna* e. k. 'Rinne; Furche', karj. *kuurne* 'Rinne', s ezen finn szóval, amelynek megfelelői változatos jelentésben a balti-finn nyelvek többségében megvannak, etimológiailag azonos a mr. (SZIL.) *korno* 'barázda; út; csik' (*korno-jen* 'utas ember', *jol-kornā* 'ösvény'), (WICHM.) *kornā* 'Weg; Streifen (im Zeug)', (RAMST.) *kornā* 'Weg, Steig, Pfad', (PAAS.—SIRO) *korno* 'Weg' (l. DONNER, VglWb. I, 52; OJANSUU: Vir. 1905: 64; WICHMANN, Tschert.

446. sz.; KALIMA: FUF. XVIII, 20; TOIVONEN: FUF. XVIII, 177). — Tanulmányosak a fi. (LÖNNR.) *kynä* 'rör, ränna; tappör; rännformigt bryggkärl, rost; dricksho, ho' nyelvjárási jelentései is: 'yhdestä puusta tehty kuurna, kouru, ränni, esim. sellainen, jota pitkin vesi johdetaan kaivosta kotaan tai saunaan' ~ 'veden maahan uurtama kouru' ~ 'pieni metsäpolku' stb. (Vir. 1920 : 128). A feltett jelentésfejlődést igazolják még az alábbi példák is:

1) fi. (LÖNNR., pótfüzet) *muotka* 1) = *matka*, 2) 'näs, landas mellan tvenne vatten, ställe der båten måste dragas öfver land (taival)', Enont. (ESKOLA) 'kannas kahden järven välillä, josta vene vedetään yli' | (LÖNNR., pótf.) *muotkata* 'draga båten öfver ett näs' ~ 'färdas, resa (taivalta)', Enont. (ESKOLA) *muotkia* 'vetää vene yli muotkan' < lpI. *müüt'kkI* v. *müüd'kkI* 'taivalluspaikka (joko kannas tai kosken sivu)' N. (FRIS) *muotke* 'Eide (isthmus), smal Landstrimmel mellem to Søer eller Elve', I. *müü'dökküd*, N. *muotkot* 'sætte eller transportere over Eide' (ÄIMÄ: SUS. Aik. XXV/1, 30)

2) or. *maüöna* 'unbewohnte Landstrecke; ausgedehnter dichter, sumpfiger, nur im Winter passierbarer Wald' Arch. Pin, Mez.; 'Weg, der sowohl im Winter als im Sommer gangbar ist (gewöhnlich am Meeresufer)' Kem; 'Waldweg' Kol. < karj. (GEN.) *taibale-* (nom. *taival*), vö. fi. *taival* v. *taipale* 'Landenge; Strecke zwischen zwei Seen oder Flüssen; Abstand zwischen zwei Raststätten; Strecke, Weg' ~ (SZINNYEI) *taivalta-* 'utazni' (KALIMA: SUS. Toim. XLIV, 223).

A m. *út* régi nyelvi diftongikus és egyéb alakjai (vö. MESKÓ—PAIS: MNy. XXXVII, 193—4) szerintem egyszerűbben magyarázhatók a fenti obi-ugor szavakkal való egyeztetés esetén, mint egyébként.

4. M. iz 'Gelenk, Glied etc.'

I. A m. *iz* szó jelentései a NySz. szerint a következők: 1) 'articulus, artus; Glied, Gliedmass, 2) articulus, pars; Teil, Artikel, 3) gradus consanguinitatis; generatio; Verwandtschaftsgrad, Geschlecht, 4) gradus; Grad'. E szó etimológiája (ld. pl. NyH.⁷ 33) körül már régóta bizonytalanság uralkodik. E bizonytalanság okai a következők:

a) A m. *iz* szóval kapcsolatba hozott rokonnyelvi szavak többsége kéttagú, ill. az egytagú alakok mellett egy *n* elemmel bővült tő jelentkezik: fi. *jäsen* 'tag, íz, ízület' ~ md. (PAAS., Beitr. 230) M. *ježne*, *ežne*, E. *ežne* 'Gelenk, Glied' ~ mr. (WICHM.) KB. *je-žen*, U. *je-žen*, N. *je-žim* 'Gelenk; Knötchen einer Pflanze' ~ udm. *joz*, *doz*, *doz* 'Gelenk', d e: (MUNK.), S. *joznal-* 'izenként szétszedni, taglalni, összevagdalni', (WICHM.) S. *joznani*, U. *doznani* 'gliedweise auseinander nehmen, zergliedern usw.' ~ km. (WICHM.—UOT.) V., Pecs., L. *jez* : *j-vi*, Sz. *j-vij*, Le. *jez* : *jez-vi* 'Sehne, Flechse im Fleisch (V.); Gelenk (Pecs.)', Gliedgelenk (Sz.), Fingergelenk, Halmknoten (Le.); Gliedstück im Rohr, Halm (L.), d e: (WIED.) P. *jözna* 'Muskel, Gelenk'. A permi származékokban jelentkező *-n* eredetileg is a tőhöz tartozó elemnek látszik (vö. UOTILA, SUSToim. LXV, 331 és LAKÓ, FgrÉrt. 2 : 61). Viszont a md. alakok *-n*-jét SZINNYEI (NyH.⁷ 95), a finn szó *-n*-jét ugyancsak SZINNYEI (i. h.), de HAKULINEN (SKRK. I, 115) is, a mr. *je-žen* stb. *-n*-jét pedig LEHTISALO (SUSToim. LXXII, 140) képzőnek magyarázza (az utóbbi etimológiai megfelelőként utal a m. *iz* szóra, de ugyanekkor nem foglal állást a fi. és a md. szó nazális elemét illetően).

b) Amint PAASONEN (i. h.) rámutatott, a chantiban van egy szó: K. *izat*, J. *iüt*, (KARJ., OL. 188) DN. *izat*, Trj., V., Vj. *iöt*, Ni. *iüt*, Kaz. *iüt*, O. *iüt* 'Gelenk', (PATK.) I. *jit* 'izület; elkülönített rész, hely, szoba | Gelenk; Abteilung, Zimmer'; *jitan*, *jittan*, *jiten* 'izületes; elkülönített részekre osztott | gelenkig; mit Abteilungen versehen', (AHLQV.) É. *jit*, *jit* 'Gelenk (des Körpers)', amelynek szóvégi mássalhangzója fgr. *-*t*-re megy vissza, s ez jól illik a m. *iz* megfelelőjéül (vö. STEINITZ, OstjChr. 142).

Mi lett e kettős lehetőség következménye? — A kutatók egy része továbbra is vallotta a m. *iz*-nek a fi. *jäsen*-nel és társaival való összetartozását, s csak kételkedve vagy egyáltalán nem vonta ide a cht. *izat* szót, vö. NyH.⁷ 33; FUCHS: FUF. XVI, 79; BÁRCZI, SzófSz. Mások a m. szónak a fi. *jäsen* családjába való tartozásában kételkedtek, ill. lehetségesnek tartották, hogy a m. *iz* mind a fi. *jäsen*-nel és társaival, mind pedig a cht. *izat* szóval egybekapcsolandó, azaz hogy a fi. *jäsen* etimológiai családjába esetleg a chanti szó is beletartozik, vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 331 és SyrjChr. 86, ill. Vir. 1930: 178, jegyz. E kétségek eloszlatása, ill. az eltérő állásfoglalások megítélése céljából először azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy milyen alapnyelvi előzményre megy vissza a fi. *jäsen*-nek és legbiztosabbnak vélt etimológiai megfelelőinek a szóbeljei mássalhangzója.

2. PAASONEN (Beitr. 230) és BEKE (FUF. XXII, 113) fgr. szóbeljei *-*s* mellett foglalnak állást, tekintettel arra, hogy a mordvin alakváltozatok és az idevont nyenyec *ņesu'* stb. eredeti jésített hangra utalnak. Szerintem azonban ez a nézet nem számol kellőképp azzal a körülménnyel, hogy a szibiliansok eredeti jésítettségét a permi nyelvek meg szokták őrizni, pl. md. (PAAS.) M. *komás*, *koməs*, *komś*, É. *komś* 'zwanzig' ~ km., udm. *kiz* ~ cht. *χūs* ~ ms. *χūz* ~ m. *hús*; km., udm. *kuś* ~ ms. *χò'sà* ~ m. *hosszú*; md. *-z* (a IV. partic. képzője) ~ km., udm. *-(i)ś*, *-(i)ś* ~ cht., ms. *-s* (LEHTISALO: SUSToim. LXXII, 198—9). Ilyenformán felmerül az a lehetőség, hogy a md. *ježne* stb. *ž*-jének jésítettsége másodlagos (a megelőző palatális magánhangzó és a következő *n* hatására; a másodlagos jésülés egyes esetéről ld. PAASONEN, s-Laute 7—8), s a szóban forgó szócsaládban fgr. *-*s*-ből kell kiindulnunk, illetőleg: ha fgr. *-*s*-ből indulunk ki, akkor a permi szavak elválasztandók a finn-volgai szavaktól, minthogy sem jésítetlen szibiliansuk, sem pedig az őspermire felteendő *n*-es alak miatt nem illenek a fi., md. és mr. alakokhoz. Az utóbbi esetben már nagyobb valószínűséggel indulhatnánk ki a finn-volgai szavakban eredeti *-*s*-hangból. Ez esetben azonban — hacsak nem akarunk a fgr. *s*-hangok körében tapasztalható rendhagyóságokra építeni — a m. *iz* nem tartozhatik ide, mert a fgr. *-*s*-nek a magyarban *-sz* a folytatója, vö. *hús*, *hosszú*. A m. *iz* csak akkor kapcsolható a finn-volgai szavakhoz, ha az utóbbiakban eredeti *-*s*-ből indulunk ki. Ha ilyen alapnyelvi szóbeljei hangot teszünk fel, akkor a finn-volgai és a magyar szók összetartozását a szóbeljei konsonantizmus szempontjából támogatják a következő etimológiák:

1) ms. (KANN., Vok. 70, 107, 172, 186) TJ., TCs. *tat-*, AK. *tjt-*, KK. *tjt-*, FK. *tyt-*, P., ÉVag., DVag. *tjt-*, AL. *tjt-*, FL., Szó. *tít-* 'nass werden' ~ cht. (KARJ.—TOIV. 1110) Kam. *tättä* 'quellen, dicht werden (ein Gefäss, Schuhzeug im Wasser), V. *vojtä* 'feucht, nass werden', Vj. *vojtä*, *vojtä* 'feucht, nass, frisch, geschmeidig werden (Fell u. dgl.)' Trj. *aj Atā'z* 'feucht, nass werden, durch Feuchtigkeit weich werden, sich aufweichen (im Wasser, Fell, Schuhe), quellen (ein Gefäss im Wasser)', Kaz. *aj Atā* 'feucht, nass machen, befeuchten

(in Wasser)', (PAAS.—DONN.) J. *lālātem* 'anfeuchten, einweichen' etc. ~ km. *söz-* 'feucht werden' ~ m. *ázik* (PAASONEN, *s-Laute* 89);

2) cht. (KARJ., OL. 187, 286) DN. *ot-*, Trj. *ōā-*, V., Vj. *ōl-*, Kaz. *āā-*, O. *pl-* 'heizen, einheizen' stb. ~ km. *ezjini* stb. 'sich entzünden, Feuer fangen' ~ m. *izzik, izzad* (TOIVONEN: FUF. XXII, 162—3).

3. Mielőtt továbbmennék, le kell számolnunk azzal a szintén felmerült nézettel, hogy esetleg a cht. *iät* is egyeztethető a fent tárgyalt finn-permi szavakkal. Szerintem ez a nézet elvetendő. Ha a tárgyalt finn-permi szavakban — mint PAASONEN és BEKE — eredeti *-s-t teszünk fel, akkor a chantiiban s-t várnánk (vö. NYH.⁷ 43); ez esetben tehát a cht. szó nem illik ide. De nem sorozható ez ide akkor sem, ha eredeti *-s-ből indulunk ki. A chanti nyelvjárások közül ugyanis a Trj., V., Vj., Kaz., O. és J. nyelvjárások pontosan megőrizték a fgr. *-s- és a fgr. *-t- közti különbséget.

A) Fgr. *-s-re megy vissza a szóbelseji mássalhangzó a következőkben: 1) cht. (KARJ.—TOIV. 777) V., Vj., VK. *pāl'* 'Nest etc.' ~ ms. *piti, pit* ~ km. *poz* ~ md. *pižā, piže* ~ fi. *pesü* ~ m. *fészek*; 2) cht. (KARJ., OL. 141) Trj. *kōā*, V., Vj. *kōl*, Kaz. *χōā*, O. *χōl*, (PAAS.—DONN.) J. *kōl'* 'Fichte' ~ ms. *χōbt* stb. 'Tanne' ~ km. *koz* 'Fichte' ~ udm. *kiz* ~ md. *kuz* ~ fi. *kuusi*.

B) Fgr. *-t- fejleményei vannak az alábbiakban: 1) cht. (KARJ., OL. 90) Trj. *kāf*, V., Vj., *kāf*, Kaz. *χōf*, O. *χāt*, (PAAS.—DONN.) J. *kāt* 'Haus' ~ fi. *kota* ~ m. *ház*; 2) cht. (KARJ.—TOIV. 884) Trj. *sāt*, V. *sāt*, Vj. *sa'f*, Kaz. *sōf*, O. *sat*, (PAAS.—DONN.) J. *sāt* 'hundert' ~ ms. *sāt* ~ fi. *sota* ~ m. *száz*.

Nyilvánvaló, hogy a cht.Trj. *iōf*, J. *iūt* 'Gelenk' stb. csak az utóbbi sorba tartozhatik bele.

4. Rátérve mármost arra a kérdésre, hogy egyeztethető-e a m. *iz* a cht. *iät* 'Gelenk' szóval, annyit megállapíthatunk, hogy a magyar szónak a chanti szóval való egybevetése a szóeleji és a szóbelseji mássalhangzó szempontjából semmi akadályba sem ütközik, s a két szó egybetartozása a vokalizmus szempontjából is valószínűsíthető. Szavunkban KARJALAINEN (OL. 286) őschnt. *ō hangot tesz fel, amelynek szabályos folytatói DN. *ə*, Trj., V., Vj. *ō*, Ni., Kaz. *ā*, O. *ə*; mi esetünkben az őschnt. *ō > Ni. *ā*, Kaz. *ā*, O. *ə* a szókezdő -i miatt. STEINITZ (OstjVok. 94) a kérdéses őschanti hangot *ō-nek („reduzierter vorderer labialer Vokal”) rekonstruálja. Ezen őschanti hang folytatóinak legalábbis két további esetben ugyancsak *i* felel meg a magyarban:

1) cht. (KARJ., OL. 188) DN. *iənpə*, Trj. *iōntəx*, V., Vj. *iōntəx* 'Bogenschne; Netzstrick', Ni. *iəntə*, Kaz. *iənti*, O. *iəndi* 'Bogenschne', (PAAS.—DONN.) K. *iəntə*, J. *iōntəx* 'Schne, Bogenschne' ~ m. *ideg*, 2) cht. (KARJ. OL. 187, 286) DN. *ot-*, Trj. *ōā-*, V., Vj. *ōl-*, Ni. *ōt-*, Kaz. *āā-*, O. *pl-* 'heizen, einheizen', (PAAS.—DONN.) K. *otə-m* 'wärmen, heizen' ~ m. *izzik, izzad* (TOIVONEN: FUF. XXII, 162—3).

5. A chanti *iät* 'Gelenk' szónak — úgy látszik — a manysiban is megvan a megfelelője: (MUNK., VNGy. II, 648) É. *jät* 'izület'; *āwi-j.* 'keresztpánt az ajtón'. Ugyanez a tő igeiként ragozva is előfordul: *akwān jāti* 'összepántol'. Ezeket az adatokat a VNGy. II. kötetéhez írt magyarázatokból idézi MUNKÁCSI. Ugyanezek a szók előfordulnak a III. kötet szövegeihez fűzött magyarázatokban is (MUNK.—KÁLMÁN 358): *āwi tāulil* = *āwi jät:* [az ajtók keresztpántja] 'шпонка дверей'; *ākwan tāulunkwə* v. *jätunkwə*: [keresztpántokkal megerősít] 'шпонками закрепить'. MUNKÁCSI manysi szótárának megjelenéséig nem tudhatjuk, de lehetséges, hogy MUNKÁCSI az 'izület' jelentésű szót csak szövegösszefüggésből következtette ki. A *ker jätpä jätin jätukēm*

jelzős kifejezést (VNGy. II, 42 : 277. sor) eredetileg így fordította: „vasközepű közepes ijjacskám”, — az *ul'pä-jiw jätiñ āwi* (VNGy. II, 63 : 138. sor) fordítása eredetileg: „czédrusfából való keresztpántos kapu”. A jegyzetekben (443., ill. 451. l.) változtatja meg e kifejezések fordítását a következőképp: „vasizületű izületes ijjacskám”, ill. *āwi-jät* 'keresztléczek (pántok) az ajtón ezek megerősítése céljából'; *awi-pärtät akwän jätiänem* 'az ajtódeszkákat összepántolom, keresztléccezel erősítem össze'. Nyilvánvaló, hogy MUNKÁCSI eredetileg az É. (VNGy. II, 439) *jät* [KL. *jät*, ÉL. (III. 423) *jot*, KK. (III, 131) *jöt*] 'közép' jelentésű szót sejtette az idézett helyeken, de — amint a hangalak eltéréseiből kiviláglik — a két szó valóban nem lehet azonos egymással (vö. KANN., Vok. 104: TJ., TCs: *jet*, AK. *jät*, KK. *jēt*, FK. *jēt*, P. *jet*, AL. *jēt* 'Mitte'). A vokalizmus kérdéséhez addig nem szólhatunk hozzá, amíg a manysi szó változatai egyéb nyelvjárásokból ismertté nem válnak.

6. Fejtegetéseim eredményei a következők:

- 1) a fi. *jäsen* és mordvin-mari megfelelője csak az esetben tartozhatik össze a m. *iz* szóval, ha szóközépi mássalhangzójuk eredeti *-*s-* volt;
- 2) a km. és az udm. szónak a fentiekhez való tartozása több okból is kétséges;
- 3) a cht. *jät* 'Gelenk' szó nem egyeztethető a finn-permi szavak egyikével sem, viszont semmi akadálya sincs a m. *iz* szóval való egybevetésének. Valószínűleg hozzájuk tartozik a ms. *jät* 'izület' szó is.

LAKÓ GYÖRGY